

MUVAFFAKUDDİN el-KEVÂŞÎ

ve

et-TELHÎS TEFSİRİ'NDEKİ METODU

Araş. Gör. Mustafa ÖZTÜRK*

Allah'ın insanlığa son hitabı olan Kur'an-ı Kerim'in, dünya tarihinde başka hiçbir kitaba nasip olmayan bir ilgi ve teveccühe mazhar olduğu müsellem bir hakikattir. Nitekim müslüman alimler, Kur'an üzerinde tefekkür ve tedebbür etmenin ilâhî bir teklif olduğu bilincinden hareketle, nâzil olduğu zamandan bu yana, kesintisiz bir süreçte, Allah'ın insana yönelik hitabının doğru anlaşılması ve anlatılması noktasında çok büyük çabalar sarfetmişler ve bu sayede sonraki nesillere emsalsiz bir ilmî ve kültürel miras bırakmışlardır. İşte bu ilmî ve kültürel mirasın ortaya çıkmasındaki kişisel katkı ve çabaları anılmaya değer alimlerden biri de özellikle müfessir kimliğiyle ön plana çıkmış olan **Ebü'l-Abbâs Muvaffakuddîn el-Kevâşî**'dir. Müfessir Kevâşî, tefsir tarihinde çok meşhur bir şahsiyet olmamakla birlikte, özellikle "Tabsiratü'l-Mütezekkîr" adlı hacimli tefsirinin bir özeti niteliğinde olan "et-Telhîs" isimli tefsirinin, başta meşhur Celâleyn Tefsiri olmak üzere, birçok kaynak eserin referansları arasında yer alması, kanaatimizce onun anılmaya değer önemli bir alim olduğu hususunda yeter sebep olarak kabul edilebilir.

İşte bu mülahazalardan hareketle, anılan müfessirin yaşadığı dönemin siyasi ve ilmî yapısını, hayatını, eserlerini, ilmi kimliğini, kendisinden sonraki alimlere etkilerini ve et-Telhîs isimli tefsirinin özelliklerini ana hatlarıyla tanıtmakta fayda umuyoruz.

I- MÜFESSİR KEVÂŞÎ'NİN YAŞADIĞI DÖNEMİN SİYASİ ve İLMÎ DURUMUNA GENEL BİR BAKIŞ

İslam tarihiyle ilgili kaynaklarda kaydedilen bilgilere göre, Müfessir Kevâşî'nin yaşamış olduğu dönemin (590/1194-680/1281),¹ İslam

* O.M.Ü. Sosyal Bilimler Enstitüsü

coğrafyasında istilaların, iktidar mücadeleleri ve istikrarsızlıkların yaşandığı, siyasal yapısı oldukça karışık bir zaman dilimi olduğu anlaşılmaktadır. Hicrî VI. (miladi XII.) asrın sonuyla, VII. asrın son çeyreğine tekâbül eden bu dönemde bir yandan Abbâsî hilâfetine her geçen gün siyasi nüfuz ve istikrarını kaybetmesi, diğer yandan batıdan gelen Haçlı saldırılarıyla, doğudan gelen Moğol istilası İslam dünyasını alt-üst etmiş, anılan sebeplerden dolayı ortaya çıkan otorite boşluğu, İslam coğrafyasının hemen her bölgesinde siyasal kargaşalara, iktidar mücadelelerine ve dolayısıyla merkezi otoriteden bağımsız birçok beyliğin ortaya çıkmasına yol açmıştır. Kuşkusuz bu kaotik durum İslam medeniyetinin sahip olduğu maddi manevi tüm birikimlerin de büyük ölçüde yok olmasına sebep teşkil etmiştir. Nitekim, Moğolların 1258 senesinde Bağdat'ı kuşatıp, tüm şehri yağmalamaları, eşine az rastlanır bir cinayet örneği olarak tarihe geçmiştir.²

İslam dünyasının maruz kaldığı bu yıkım, olumsuz etkilerini o dönemin ilmî yapısı üzerinde de göstermiştir. Geçmişteki parlak dönemlerini yitiren ve duraklama dönemine giren İslam dünyasında bu asırdan sonra ortaya konulan eserlerin, daha ziyade önceki nesle ait eserleri taklid, şerh ve ta'likten ibaret olduğu görülmektedir.³ Bununla birlikte sözü edilen dönemde de ilmi çalışmalar tamamıyla durmamış, kişisel planda da olsa özellikle İslâmî ilimler alanında değerli alimler yetişmiştir. Sözelimi, kelim ve usûl-i fıkıh sahasında Seyfeddin el-Amidî (ö. 631/1233), fıkıhta İzz b. Abdisselâm (ö. 660/1262), hadiste İmâm-ı Nevevî (ö. 676/1277), biyografi ve İslam tarihinde İbnü'l-Esir (ö. 630/1233) ve Sıbt İbnü'l-Cevzî (ö. 654/1256) bu dönemde yetişen alimlerden bazılarıdır.⁴ Ayrıca bu dönemde, aralarında Ebû Abdillâh el-

¹ Bkz. Kehhâle, Ömer Rıza, *Mu'cemü'l-Müellifin*, Beyrut, 1957, II, 259; Nüveyhiz, Adil, *Mu'cemü'l-Müfessirîn*, Beyrut, 1983, I, 83; Zirikli, Hayrettin, *el-A'lâm Kâmûsu Terâcim*, Beyrut, 1969, I, 259.

² Dönemin siyasal yapısı hakkında daha geniş bilgi için bkz. İbn Kesîr, Ebû'l-Fidâ İsmail b. Ömer, *el-Bidâye ve'n-Nihâye*, Beyrut, 1986, XII, 220 vd; Honigmann, E., "Musul" md., İA, M.E.Basımevi, İstanbul, 1993, VIII, 739-740; Spuler, Berthold, *İran Moğolları*, (çev. Cemal Köprülü), Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara, 1957, s. 384; Hitti, Philip K., *Siyasi ve Kültürel İslam Tarihi*, (çev. Salih Tuğ), İstanbul, 1989, III, 767 vd.; Yıldız, Hakkı Dursun, "Abbasiler" md., DİA, İstanbul, 1988, I, 37; Yuvalı, Abdülkerim, *İlhanlılar'ın Anadolu Politikası*, XI.Türk Tarih Kongresi, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara, 1994, s. 599 vd.

³ Şimşek, M. Said, *Günümüz Tefsir Problemleri*, Düşünce Yay., İstanbul, 1997, s. 27.

⁴ Dönemin ilmi yapısı hakkında daha geniş bilgi için bkz. Yıldız, "Abbasiler" md., DİA, I, 40; Şeşen, Ramazan, "Eyyûbiler" md., DİA, XI, 26-27; Hitti, *Siyasi ve Kültürel İslam Tarihi*, IV, 1106; Turan, Osman, *Selçuklular Tarihi ve Türk-İslam Medeniyeti*, Turan Neşriyat Yurdu, İstanbul, 1969, s. 259.

Kurtûbî (ö. 671/1273) ve Kâdî Beyzâvî (ö. 685/1286)'nin de bulunduğu bazı ünlü müfessirlerin yetiştiğini görmekteyiz.⁵

Hicrî VII. asra damgasını vuran bir diğer önemli olgu da, daha sonraki dönemlerde de tesir ve nüfuzunu devam ettirecek olan Kübreviyye, Sühreverdiyye, Ekberiyye ve Mevleviyye gibi tarikatlerin teessüs edip gelişmesidir.⁶ Tasavvufun bu dönemde çok hızlı bir gelişme göstermesinde, kuşkusuz Bağdat'taki Abbâsî halifelerinin maddî ve manevî nüfuzunun zaafa uğraması, güçlü bir merkezi otoritenin bulunmayışı ve İslam coğrafyasındaki anarşi ve sosyal düzenin bozulması gibi olumsuz faktörlerin büyük ölçüde etkisi olmuştur.⁷

II-HAYATI

Müfessir Kevâşî'nin hayatı hakkında pek çok kaynakta bilgi bulunmakla birlikte, maalesef bu bilgiler onun hayatını yeterince aydınlatmamaktadır. Kaldı ki mevcut bilgilerin birçoğu da tekrardan ve kendisine izâfe edilen menkıbe niteliğindeki birtakım rivayetlerden ibarettir.

Tabakât kitaplarında nakledilen bilgilere göre Müfessir Kevâşî'nin asıl adı, **Ahmed b. Yûsuf b. Hasen b. Râfi b. Hüseyin b. Suveydan el-Kevâşî**'dir. Ancak müfessir, doğum yerine izâfeten "el-Kevâşî" nisbesiyle meşhur olmuştur.⁸ Öte yandan, hayatı hakkında bilgi veren kaynakların hemen hepsinde müfessir, "Ebü'l-Abbas" künyesi ve "Muvaffakuddîn" lakabıyla birlikte zikredilmiş olup, ayrıca fıkhîta Şâfiî mezhebine mensup olduğu için "eş-Şâfiî" diye de anılmıştır. Bütün bunların yanısıra kendisine el-imâm, el-allâme, el-mukrî, el-muhakkik, el-fakih, muvasavvif kişiliğinden ötürü ez-zâhidü'l-kebîr ve ölümünden on

⁵ Müfessir Kevâşî'nin çağdaşı olan diğer müfessirler ve kısa biyografileri için bkz. Bilmen, Ömer Nasuhi, *Büyük Tefsir Tarihi*, Bilmen Yay., İstanbul, 1974, II, 496 vd.

⁶ Yılmaz, Hasan Kamil, *Anahatlarıyla Tasavvuf ve Tarikatlar*, Ensar neşriyat, İstanbul, 1994, s. 136.

⁷ Köprülü, M. Fuad, *Türk Edebiyatında İlk Mutasavvıflar*, DİB Yay., Ankara, 1991, s. 195-196.

⁸ Zehebî, Ebû Abdillâh Muhammed b. Ahmed, *Ma'rifetü'l-Kurrâi'l-Kibâr* (thk., Beşâr Avvâd Ma'rûf ve diğerleri), Beyrut, 1984, II, 685; a. mlf., *el-İber fi Ahbâri men Ğaber*, Kuveyt, 1960, V, 325; Sübkî, Ebû Nasr Abdülvehhâb b. Ali Tâceddîn, *Tabakâtü's-Şâfi'iyeti'l-Kübrâ*, Beyrut, ts., V, 18; Dâvûdî, Muhammed b. Ali b. Ahmed, *Tabakâtü'l-Müfessirîn* (thk., Ali Muhammed Ömer), Kahire, 1972, 99-100; İbnü'l-İmâd, Abdülhayy b. Ahmed, *Şezerâtü'z-Zeheb fi Ahbâri men Zeheb*, Beyrut, ts., V, 366.

veya yirmi yıl önce gözlerini kaybetmesi münasebetiyle de “ed-darîr” lakabı nisbet edilmiştir.⁹

Kaynaklarda, Müfessir’in doğumuna ilişkin farklı iki tarih verilmiştir. Bazı kaynaklarda Müfessir’in doğum tarihi hicrî 590/1194 olarak belirtilirken,¹⁰ bazılarında ise 591/1195 olarak kaydedilmiştir.¹¹ Müfessir Kevâşî, o tarihlerde Musul’a bağlı mustahkem bir kale olduğu bildirilen Kevâşe’de¹² doğmuştur. Doğum yeri ve tarihi hakkında verilen bu bilgilerin dışında, yetişme dönemi ve gençliği hakkında kaynaklarda kayda değer bir bilgi mevcut olmadığı gibi ailesi hakkında da herhangi bir bilgi bulunmamaktadır. Bununla birlikte bazı kaynaklarda, Kevâşî’nin, tahsil hayatına babasından Kur’an dersleri alarak başladığına dair bir kayda rastlamaktayız.¹³ Müfessir, babasından Kur’an dersleri almasının ardından Ebü’l-Hasen Ali b. Ebî Bekr b. Rûzebe’nin (ö. 633/1235)¹⁴ derslerine katılmış ve ondan hadis dinlemiştir.¹⁵ Daha sonra Şam’a giden Kevâşî, burada ünlü alim Ali b. Muhammed Alemüddin es-Sehâvî’nin (ö. 643/1245)¹⁶ öğrencisi olmuş ve kendisinden Kur’an ve hadis başta olmak üzere muhtelif dersler almıştır. Bu arada bazı kaynaklarda, Kevâşî’nin Şam’da bulunduğu süre zarfında başkalarından da ders aldığı kaydedilmiş; ancak bu konuda isim zikredilmemiştir.¹⁷

⁹ Hansârî, Muhammed Bâkır, *Ravzâtü’l-Cennât fi Ahvâli’l-Ulemâ ve’s-Sâdât*, Tahran, 1390, I, 304; İbnü’l-Cezerî, Ebü’l-Hayr Muhammed b. Muhammed, *Gâyetü’n-Nihâye fi Tabakâtü’l-Kurrâ* (nşr., G. Bergstraesser), Mısır, 1932, I, 151; İbn Kâdî Şühbe, Ebü Bekr Ahmed b. Muhammed, *Tabakâtü’s-Şâfi’iyye*, Beyrut, 1987, II, 130, Bağdatlı İsmail Paşa, *Hediyetü’l-Arifîn*, İstanbul, 1951, I, 98; Kehhâle, Ömer Rıza, *Mu’cemü’l-Müellifîn*, II, 259; Zirikli, Hayreddin, *el-A’lâm*, I, 259; Nüveyhiz, Adil, *Mu’cemü’l-Müfessirîn*, I, 83; Brockelmann, Carl, *Geschichte Der Arabischen Litteratur*, Leiden, 1943, I, 529.

¹⁰ İbnü’l-Cezerî, *Gâyetü’n-Nihâye*, II, 130; Zirikli, *el-A’lâm*, I, 259; Nüveyhiz, *Mu’cem*, I, 83.

¹¹ Brockelmann, GAL, I, 737; Kehhâle, *Mu’cemü’l-Müellifîn*, II, 259.

¹² İbnü’l-Esrî, Ali b. Muhammed, *el-Kâmil fi’l-Târîh*, Beyrut, 1957, XII, 341; Hamevî, Ebü Abdillâh Yâkut, *Mu’cemü’l-Büldân*, Beyrut, 1957, IV, 486.

¹³ Safedî, Ebü’s-Safâ Selaheddîn Halil b. Aybek, *Nektü’l-Himyân fi Nüketi’l-Umyân*, yy, ts., I, 116; a. mlf., *el-Vâfi bi’l-Vefeyât*, Beyrut, 1971, VIII, 291.

¹⁴ İbn Rûzebe’nin hayatı hakkında geniş bilgi için bkz. Zehebî, Ahmed b. Muhammed, *Siyeru A’lâmi’n-Nübelâ*, Beyrut, 1985, XXII, 387; İbnü’l-İmâd, *Şezerât*, V, 160.

¹⁵ Safedî, *Nektü’l-Himyân*, I, 116; Zehebî, *Ma’rifetü’l-Kurrâ*, II, 685.

¹⁶ Sehâvî’nin hayatı ve eserleri hakkında geniş bilgi için bkz. Zehebî, *Ma’rifetü’l-Kurrâ*, II, 631; a. mlf., *el-İber*, V, 178; Zirikli, *el-A’lâm*, V, 154; Kehhâle, *Mu’cem*, VII, 209; Dâvûdî, *Tabakâtü’l-Müfessirîn*, I, 425-428.

¹⁷ İbn Kâdî Şühbe, *Tabakâtü’s-Şâfi’iyye*, II, 131; Dâvûdî, *Tabakâtü’l-Müfessirîn*, I, 99; Safedî, *Nektü’l-Himyân*, I, 116.

Şam'daki öğrenimini tamamlamasının ardından hacca giden Kevâşî, bu arada Mescid-i Aksâ'yı da ziyaret etmiştir. Bu seyahatlerini müteakiben, memleketi olan Musul'a geri dönmüş ve vefatına kadar orada yaşamıştır. Musul'da kaldığı süre içerisinde "el-Câmiu'l-Atik"te ika- met ettiği bildirilen Kevâşî, bu süre zarfında insanlardan uzak, uzlet için- de kendisini ibadete vermek, eser telif etmek ve öğrenci yetiştirmek su- retiyle tam bir zühd hayatı sürmüştür.¹⁸

Birçok öğrenci yetiştirdiği kaydedilen Müfessir Kevâşî'nin öğ- rencileri arasında yalnızca Ebû Bekr b. el-Müşeyyâ Takıyyüddin el- Mikassafî (ö. 713/ 1313)¹⁹ ile İbnü'l-Harûf nisbeşiyle meşhûr olan Muhammed b. Ali el-Mavsîlî(ö. 727/1328)'nin²⁰ ismi tasrih edilmiştir.

Vefatından on yıl,²¹ bir rivayete göre de yirmi yıl²² kadar önce gözlerini kaybeden Müfessir, hicrî 680 senesi cumâde'l-âhire ayının on yedinci günü (milâdi takvim itibariyle eylül-ekim 1281) Musul'da vefat etmiş ve orada defnedilmiştir.²³

III- İLMİ KİŞİLİĞİ ve KENDİSİNDEN SONRAKİLERE TESİRLERİ

Müfessir Kevâşî'nin eserleri incelendiğinde onun daha ziyade tefsir ve kıraat ilmiyle meşgul olduğu anlaşılmaktadır. Bununla birlikte özellikle Arap dili alanında da temayüz ettiği belirtilmiştir. Nitekim Yûnîni, Kevâşî'nin, tefsir ve kıraat alanlarında "yed-i tûlâ" sahibi yani otorite olduğunu belirtmiş,²⁴ öte yandan İbn Tağriberdi de, Müfessirin telif etmiş olduğu gerek Tabsiratü'l-Mütezekkiri, gerekse et-Telhîs Tefsi- ri'ni, en değerli tefsirlerden iki tanesi olarak nitelemiştir.²⁵

¹⁸ İbn Tağriberdi, Ebû'l-Mehâsin Cemâleddin Yûsuf, *en-Nüccümü'z-Zâhire fi Mülâki Mısır ve'l-Kâhire*, Kahire, 1963, VII, 348-349; Sübkî, *Tabakâtü's-Şâfi'iyye*, V, 18.

¹⁹ Mikassafî'nin hayatı hakkında geniş bilgi için bkz. Zehebî, *Ma'rifetü'l-Kurrâ*, II, 725-726; İbnü'l-Cezerî, *Gâyetü'n-Nihâye*, I, 183; Dâvûdî, *Tabakâtü'l-Müfessirîn*, I, 99; İbnü'l-İmâd, *Şezerât*, V, 32.

²⁰ İbnü'l-Harûf'un hayatı hakkında daha geniş bilgi için bkz. Zehebî, *Ma'rifetü'l-Kurrâ*, II, 726; İbnü'l-Cezerî, *Gâyetü'n-Nihâye*, II, 206; Safedî, *el-Vâfi*, IV, 229; İbnü'l-İmâd, *Şezerât*, VI, 78.

²¹ İbnü'l-İmâd, *Şezerât*, V, 366; Hansârî, *Ravzâtü'l-Cennât*, I, 304.

²² Safedî, *Nektü'l-Himyân*, I, 117.

²³ İbn Tağriberdi, *en-Nüccümü'z-Zâhire*, VII, 349; Safedî, *Nektü'l-Himyân*, I, 117. Yûnîni, Müfessir Kevâşî'nin ölüm tarihini receb ayının on yedisi olarak kaydetmektedir. Bkz. Yûnîni, Kutbeddin Musa b. Muhammed, *Zeylü Mir'âti'z-Zamân*, yy, 1961, IV, 104.

²⁴ Yûnîni, *Zeylü Mir'âti'z-Zamân*, IV, 104.

²⁵ İbn Tağriberdi, *en-Nüccümü'z-Zâhire*, VII, 348.

Kevâşî'nin, Arap dili ve kıraat alanlarında uzman olduğunu et-Telhîs Tefsiri'ndeki üslûbundan da anlamak mümkündür. Ayrıca, Tabsiratü'l-Mütezekkîr adlı tefsirinde daha detaylı bir şekilde ele aldığı fikhî meselelere getirmiş olduğu tevcihler, onun fıkıh ilminde de yetkin bir şahsiyet olduğunu göstermektedir. Kaynaklarda çok yönlü bir âlim olduğu belirtilen Kevâşî'nin, hadis ve tasavvuf ilmiyle de yakın bir ilişkisi vardır. Nitekim hadisle ilgili olarak telif ettiği klasik bir kırk hadis risalesi niteliğindeki "Hadîsü'l-Erbaîn" adlı eserine aldığı tüm hadisleri tamamen işârî bir tarzda şerh etmiştir.²⁶

Müfessir Kevâşî'nin et-Telhîs Tefsiri'nden ve bu tefsirinin girişinde yer verdiği tefsir usûlü ile ilgili bazı görüşlerinden, kendisinden sonra gelen meşhur alimler faydalanmışlar ve söz konusu görüşleri Kevâşî'nin ismini tasrih etmek suretiyle eserlerinde nakletmişlerdir. Bedreddin Muhammed b. Abdillâh ez-Zerkeşî (ö. 794/1392),²⁷ Celâleddin el-Mahallî (ö. 864/1460), Celâleddin es-Suyûtî (ö. 911/1505) ve Ahmed b. Muhammed b. Abdülkerim el-Üşmûnî,²⁸ Kevâşî'nin görüşlerini referans olarak kullanan alimler arasında yer almaktadır.

Öte yandan Suyûtî, Kevâşî'nin et-Telhîs Tefsiri'ni meşhur Celâleyn Tefsiri'nin temel kaynakları arasında göstermekte ve bu bağlamda şöyle demektedir:

"Celâleddin Mahallî, tefsirini yazarken Kevâşî'nin et-Telhîsi'ni esas almıştır. Bu tefsirin tamamlanmasında Beyzâvî, Ebü'l-Fidâ İbn Kesîr ve (Vâhidî'nin) el-Vecîz tefsirlerinden yararlanmakla birlikte ben de Kevâşî'nin et-Telhîs Tefsiri'ni esas aldım."²⁹

Yine Suyûtî, Tefsir usûlünün temel kaynakları arasında yer alan meşhur el-İtkân adlı eserinde de Kevâşî'nin bazı görüşlerini nakletmiş-

²⁶ Bkz. Kevâşî, Ahmed b. Yûsuf, *Hadîsü'l-Erbaîn*, Süleymaniye Ktp., Lâleli, nr., 3687/5, vr. 94 vd., (Yazma).

²⁷ Zerkeşî'nin, Kevâşî'den yaptığı nakiller için bkz. Zerkeşî, Bedreddin Muhammed b. Abdillâh, *el-Burhân fî Ulûmi'l-Kur'ân* (thk. Muhammed Ebü'l-Fazl İbrahim), Beyrut, ts., I, 186, 331, 339, 466; II, 150, 277, 290; III, 351; IV, 162, 272. Zerkeşî'nin Kevâşî'den yaptığı bu iktibaslar için ayrıca bkz. Kevâşî, *et-Telhîs fî Tefsiri'l-Kur'ânî'l-Kerîm*, Süleymaniye Ktp., Pertev Paşa, nr. 45, (Yazma), vr. 1b, 74b, 263b.

²⁸ Üşmûnî'nin Kevâşî'ye yaptığı atıflar için bkz. Üşmûnî, Ahmed b. Muhammed, *Menâru'l-Hüdâ fî Beyâni'l-Vakf ve'l-İbtidâ*, Mısır, 1983, s. 73-74.

²⁹ Suyûtî, Celâleddin Abdurrahman b. Ebî Bekr, *Buğyetü'l-Vuât fî Tabakâti'l-Lüğaviyyîn ve'n-Nuhât* (thk. Muhammed Ebü'l-Fazl İbrahim), Mısır, 1965, I, 401.

tir.³⁰ Keza çağdaş müelliflerden Muhammed Hüseyin Zehebî de, tefsirle te'vil arasındaki farklara ilişkin yaptığı açıklamalarda Kevâşî'nin ilgili konudaki görüşüne atıfta bulunmaktadır.³¹

IV- ESERLERİ

Kaynaklarda, Müfessir Kevâşî'nin muhtelif ilim dallarına dair te'lif etmiş olduğu on üç eserinden söz edilmektedir. Ne var ki, bunlardan birkaçı dışında diğer eserlerinin yazma nüshalarını yurtiçindeki kütüphanelerde tespit edemedik. Bu kütüphanelerdeki mevcut eserlerinden de yalnızca üçü orijinal eser hüviyetinde olup bunlar, müellifin “et-Telhîs fî Tefsîri'l-Kur'ânî'l-Kerîm” ve “Tabsiratü'l-Mütezakkir ve Tezkiretü'l-Mütebassır”³² isimli iki tefsiriyle, “Hadîsü'l-Erbain”³³ adlı kırk hadis risalesidir. Bu üç eserin dışında tespit ettiğimiz “Tefsîru'l-Kevâşî alâ Süreti'l-Fâtiha”³⁴ ve “Risâletün fî Tefsîri Ayeti'l-Kürsî”³⁵ adlı eserler, aynıyla et-Telhîs Tefsiri'nden iktibas edilmiş olup, başkaları tarafından derlenen kitapların birer cüz'ünü teşkil etmektedir.

Bunların dışında Kevâşî'ye nisbet edilen ancak bizzat elde etme imkanı bulamadığımız diğer eserleri de şunlardır:

a- Keşfü'l-Hakâik fi't-Tefsîr,³⁶

b- el-Mevâkîf fi'l-Kur'ân,³⁷

³⁰ Bu konuya dair örnekler için bkz. Suyûtî, *el-İtkân fî Ulûmi'l-Kur'ân*, Beyrut, ts., I, 107, 109; II, 142, 222, 230, 239.

³¹ Bu konuda bkz. Zehebî, Muhammed Hüseyin, *et-Tefsîr ve'l-Müfessirîn*, Beyrut, ts., I, 15.

³² Bu eser, müellifin et-Telhîs'ten önce kaleme aldığı ve kaynaklarda “Kevâşî'nin büyük tefsiri” şeklinde nitelenen, yazma nüshaları IV veya V ciltten müteşekkil bir tefsirdir. Yurtiçindeki muhtelif kütüphanelerde 10 civarında yazma nüshası vardır. Yazma nüshaları ve eserin özellikleri hakkında bkz. Öztürk, Mustafa, *Muvaffakuddin el-Kevâşî, Hayatı, Eserleri ve Tefsirdeki Metodu* (Basılmamış Yüksek Lisans Tezi), Samsun, 1998, s. 33-36.

³³ Bu eser, Süleymaniye Kütüphanesi, Lâleli bölümü 3687/5 numarada kayıtlı olup, tamamı 107 varaktan müteşekkil derleme bir kitabın içerisinde yer almaktadır. Eser 8 varaktan ibarettir.

³⁴ Bu eser, Süleymaniye Kütüphanesi, Kasıdecizâde bölümü, 665/4 numarada kayıtlı olup, ilk sayfasında Seyyid Süleyman Kasıdecizâde'nin temellük kaydı bulunan ancak yazarı belirtilmemiş, tamamı 44 varaktan ibaret derleme bir kitabın 33b-36a varakları arasında yer almaktadır.

³⁵ Bu eser, Süleymaniye Kütüphanesi, Hasan Hüsnü Paşa 121/63 numarada kayıtlı olup, Ahmed b. Süleyman b. Kemal tarafından tahrir edilen ve tamamı 364 varaktan müteşekkil bir kitabın 318-319. varakları arasında yer almaktadır.

³⁶ Katip Çelebi, Mustafa b. Abdillâh, *Keşfü'z-Zunûn an Esâmi'i'l-Kütüb ve'l-Funûn* (nşr. Kilisli Rifat Bilge- Şerafettin Yaltkaya), M. E. Basımevi, İstanbul, 1971, II, 1489; Nüveyhiz, *Mu'cemü'l-Müfessirîn*, I, 84.

- c- el-Mevâkîf fi'l-Kıraat,³⁸
d- et-Tabsıra fi'n-Nahv,³⁹
e- el-Metâli fi'l-Mebâdi ve'l-Mekâti,⁴⁰
f- Kitâbu Müteşâbihi'l-Kur'ân,
g- Ravzâtü'n-Nâzır ve Cennâtü'l-Menâzır,
h- Kitâbu Adedi Ahzâbi'l-Kur'ân.⁴¹

Kevâşî'nin eserleri arasında en meşhur olanı kuşkusuz “**et-Telhîs fi Tefsiri'l-Kur'âni'l-Kerîm**” isimli⁴² tefsiridir. Müfessir'in daha önce yazmış olduğu “Tabsıratü'l-Mütezekkir” ismini taşıyan hacimli tefsirinin bir özeti niteliğindeki bu tefsirin yalnızca Süleymaniye Kütüphanesi'nde mevcut kırkı aşkın yazma nüshası olup, yurtiçi ve yurtdışındaki muhtelif kütüphanelerde bulunan diğer yazma nüshalarıyla birlikte bu sayı altmışa ulaşmaktadır.⁴³

Katip Çelebi'nin bildirdiğine göre Müfessir, et-Telhîs'i hicrî 649 senesi Reb'ulâhîr ayınının 23. günü tamamlamış,⁴⁴ daha sonra da tefsirinin birer nüshasını Mekke, Medine ve Kudüs'e göndermiştir.⁴⁵

et-Telhîs, adından da anlaşılacağı gibi Tabsıratü'l-Mütezekkir'in bir özeti olmakla birlikte, söz konusu tefsirler karşılaştırıldığında aralarında bazı farklılıklarının bulunduğu göze çarpmaktadır. Sözgelimi, Müfessir, et-Telhîs'te Kur'an'daki vakıfları “tam, hasen ve kâfî” olmak üzere üç kategoride incelemişken, Tabsıratü'l-Mütezekkir'de bu üçüne “sâlih,

³⁷ Bağdathî İsmail Paşa, *Hediyetü'l-Arifîn*, I, 98.

³⁸ Katip Çelebi, *Keşfü'z-Zunûn*, II, 1894.

³⁹ Kehhâle, *Mu'cemü'l-Müellifîn*, II, 209.

⁴⁰ Kehhâle, a.g.e., II, 209.

⁴¹ Brockelmann, bu eserlerden *el'Metâli*'nin Kahire, I, 62 ve 203 numarada; *Ravzâtü'n-Nâzır*'ın Berlin Kütüphanesi 563'de; *Kitâbu Adedi Ahzâbi'l-Kur'ân*'ın da yine Berlin Kütüphanesi 423 numarada kayıtlı birer nüshasının bulunduğunu belirtmektedir. Bkz. Brockelmann, *GAL*, I, 529.

⁴² et-Telhîs Tefsiri, muhtelif yazma nüshalarında müteaddit isimler altında zikredilmiştir. Mesela Süleymaniye kütüphanesi Pertev Paşa 45 numarada kayıtlı bulunan nüshada “*et-Telhîs fi Tefsiri'l-Kur'âni'l-Kerîm*” adını taşıyan bu eser, diğer bazı nüshalarında da “*et-Telhîs fi Tefsiri'l-Kur'âni'l-Azîz*” (Bkz. Süleymaniye Ktp., Yazma Bağışlar, nr. 1114); “*Telhîsü Tabsıratü'l-Mütezekkir*” (Bkz. Süleymaniye Ktp., Yeni Camii, nr. 92-93)” ve “*Tefsiru'l-Kevâşî*” (Bkz. Süleymaniye Ktp., Esad Efendi, nr. 153-154)” şeklinde kaydedilmiştir.

⁴³ et-Telhîs Tefsiri'nin yazma nüshaları hakkında bkz. Öztürk, *a.g.tez*, s. 41-51.

⁴⁴ Katip Çelebi, *Keşfü'z-Zunûn*, I, 480.

⁴⁵ Suyûtî, *Buğyetü'l-Vuât*, I, 401; Safedî, *Nektü'l-Himyân*, I, 117.

mefhûm ve câiz” vakıfları da ilave etmiş;⁴⁶öte yandan et-Telhîs’te vakıfların gerekçelerini açıklamasına karşın Tabsıra’da yalnızca vakfın türünü belirtmekle yetinmiştir. Yine et-Telhîs’te dirayet yönüne ağırlık verilmişken, Tabsıra’da daha ziyade rivayete ağırlık verilmiştir. Bu bağlamda et-Telhîs’te i’rab konusuna çok geniş yer verildiği halde Tabsıra’da i’rabla ilgili izahlara çok az temas edilmiştir. Bütün bunların yanısıra et-Telhîs, bir özet tefsir olma özelliği taşıdığı içindir ki, kiraatlerin yalnızca mütevatir ya da şazz oldukları belirtilmekle yetinilmiş; buna karşın Tabsıra’da söz konusu kiraatlerin kimlere ait oldukları tasrih edilmiştir. Yine bu çerçevede, et-Telhîs’te nakledilen görüşler çoğu zaman sahipleri zikredilmeksizin “ev/ veya” lafzıyla aktarılmışken, aynı görüşler Tabsıra’da sahiplerine nisbet edilmek suretiyle nakledilmiştir.

et-Telhîs Tefsiri üzerinde yurtiçi ve yurtdışında bazı tez çalışmaları da yapılmıştır. Ne var ki, biri dışında⁴⁷ bizzat inceleme imkanı bulamadığımız bu çalışmaların hiçbirisi, eserin tamamını incelemeye yönelik olmayıp, yalnızca bir bölümü üzerinde yapılmış tahkik çalışmalarından ibarettir.⁴⁸

V- et-TELHÎS TEFSİRİ’NİN KAYNAKLARI

A-Tefsir Kaynakları

Müfessir Kevâşî’nin tefsiri mukayeseli olarak incelendiğinde, kendisinin özellikle Zemahşerî’nin (ö. 538/1144) el-Keşşâf’ı ile Beğavî (ö.516/1122)’nin Meâlimü’t-Tenzîl’inden büyük ölçüde istifade ettiği

⁴⁶ Bkz. Kevâşî, *Tabısratü’l-Mütezekkir ve Tezkiretü’Mütebassır*, Süleymaniye Ktp., Lâleli, nr. 224, vr. 2a, (Yazma).

⁴⁷ Bizim yaptığımız çalışma dışında et-Telhîs üzerine yurtiçinde yapılan tek çalışma olma ünvanına sahip olan ve bizim de bizzat inceleme imkanı bulduğumuz çalışma, 1991 yılında İzmir’de Dokuz Eylül Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Tefsir-Hadis Ana Bilim Dalı’nda Zeki Özkaya’nın hazırlamış olduğu “*Kevâşî Tefsiri’nden Alu İmrân Suresinin Tahkik ve Tahlîli*” adlı yüksek lisans tez çalışmasıdır. Bu tez çalışması iki ana kısımdan müteşekkil olup; ilk kısımda, girişten sonra Müfessir’in yaşadığı dönem, hayatı ve eserleri hakkında kısaca bilgi verilmiştir. Daha sonra Al-i İmrân suresi çerçevesinde Müfessir’in tefsirdeki metodu incelenmeye çalışılmıştır. Tek sure üzerinde çalışılmasından ötürü tezin bu bölümü oldukça sınırlı tutulmuş olup, tabiatıyla eserin tümünün metodolojik özellikleri hakkında tam bir fikir vermekten uzaktır. İkinci bölümde ise yine Al-i İmrân suresi çerçevesinde dört nüsha üzerinde tahkik çalışması yapılmıştır.

⁴⁸ et-Telhîs üzerinde yurtdışında yapılan çalışmalar hakkında bkz. Serinsu, Ahmet Nedim, “*Suudi Arabistan Üniversiteleri (1969-1989, kısmî eklerle) ve Kahire Üniversitesi Dâru’l-Ulâm Fakültesi’nde (1950-1993) Kur’ân-ı Kerim, Tefsir Usûlü, Tefsir Tarihi ve Tefsir Alanlarında Yapılmış Yüksek Lisans ve Doktora Tezleri Bibliyografyası*”, İslâmî Araştırmalar, Ankara, 1996, Cilt: IX, Sayı: 1-2-3-4; s. 252.

anlaşılmaktadır. Öyle ki, et-Telhîs'te dirâyet kategorisine giren dil ve belâğat, fikhî görüşler, ayetlerden hüküm istinbâtı ve şâzz kiraatlara ilişkin açıklamaların birçoğu, aynıyla ya da kısmî bazı tasarruflarla birlikte "el-Keşşâf'tan; rivayetle ilgili bilgiler de yine aynı yöntemle Meâlimü't-Tenzîl'den iktibas edilmiştir. Bu durum, hemen her ayetin tefsiri için söz konusudur. Ancak Müfessir Kevâşî, Zemahşerî'den yaptığı iktibaslarda çok titiz bir seçicilik örneği göstermiş ve özellikle Kelam'da tartışma konusu olan müteşâbih ayetlerin tefsirlerinde anılan müfessirin i'tizâlî fikirlerine hiç yer vermemiş, hattâ zaman zaman, üstü kapalı bir şekilde Mu'tezile Mezhebi'ni eleştirmiştir.

Öte yandan, az önce de ifade ettiğimiz gibi tefsirinde nakletmiş olduğu rivayetlerin hemen hepsini, çoğu yerde aynıyla bazen de önemsiz sayılabilecek bazı tasarruflarla birlikte Beğavî'nin Meâlimü't-Tenzîl'inde bulmak mümkündür. Tespit edebildiğimiz kadarıyla, et-Telhîs'in tenkide açık yönlerinden belki de en önemlisini teşkil eden isrâiliyyât rivayetlerinin tamamına yakın bir kısmının da yine aynı tefsirden iktibas edilmiş olduğu anlaşılmaktadır. Hal böyle olmakla birlikte Müfessir, Zemahşerî'nin ismini yalnızca birkaç yerde tasrih etmiş, Beğavî'nin ismine ise hiç atıfta bulunmamıştır.

B- et-Telhîs'te Görüşlerine Atıfta Bulunulan Alimler

Müfessir Kevâşî tefsirinde, başta Sahabe olmak üzere, Tâbiin ve sonraki nesillerden birçok alim, dil bilgini ve mezhep imamlarının görüşlerinden nakiller yapmıştır. Tefsirinde ismini tasrih ederek görüşünü naklettiği sahabenin başında Abdullah İbn Abbas (ö. 68/687) gelmektedir. Yaklaşık iki yüz civarında görüşüne atıfta bulunduğu İbn Abbas'tan sonra özellikle Abdullah İbn Mes'ûd (ö. 32/652), Ali b. Ebî Tâlib (ö. 40/661), Aişe binti Ebî Bekr (ö. 58/678)'in görüşlerine yer vermiştir.

et-Telhîs'te, görüşlerine en fazla yer verilen Tâbiin alimleri ise, Hasen el-Basrî (ö. 110/728), Mücahid b. Cebr (ö. 100/718), Katâde (ö. 117/737)'dir. Bu isimlerin dışında ayrıca Ahfeş el-Evsat (ö. 215/830), Sîbeveyh (ö. 180/796), Zeccâc (ö. 311/923), Halil b. Ahmed (ö. 170/786), Ferrâ (ö. 207/ 823) gibi dil alimleriyle birlikte, başta Ebû Hanîfe (ö. 150/767) ve Şâfiî (ö. 204/819) olmak üzere diğer mezhep imamlarının ve fıkıh alimlerinin görüşleri de nakledilmiştir. Eserde dikkati çeken bir başka isim de Ebû Hâtim es-Sicistânî (ö. 250/854)'dir. Müfessir, vakf ve ibtidâ ile ilgili yaptığı açıklamaların birçoğunda anılan şahsın ismini tasrih etmek suretiyle görüşlerine atıfta bulunmuştur.

VI- et-TELHÎS TEFİRİ'NİN RİVAYET, DİRAYET ve ULÜMÜ'L-KUR'AN (KUR'AN İLİMLERİ) AÇISINDAN AYIRDEDİCİ ÖZELLİKLERİ

Klasik bir dirayet tefsiri niteliği arzietmekte olan et-Telhîs'te, azımsanamayacak ölçüde rivayete de yer verilmiştir. Nitekim tefsirin bazı bölümleri tipik bir rivayet tefsiri gibi naklî yoğunluk taşımaktadır.

Tefsirinde rivayet ve dirayet metodunu bir arada tatbik etmiş olan Müfessir, daha önce de ifade ettiğimiz gibi, rivayetle ilgili konularda Beğavî'nin Meâlimü't-Tenzîl'inden, dirayet yönü itibarıyla da Zemahşerî'nin el-Keşşâf'ından büyük ölçüde faydalanmıştır. Nitekim bir karşılaştırma yapıldığında, adı geçen iki tefsirden yapılan alıntılara hemen her ayetin tefsirinde rastlamak mümkündür.

Tefsir ilminde en sağlam ve en muteber metod olarak kabul edilen Kur'an'ı Kur'an'la ve Kur'an'ı sünnetle tefsir etmeye özel bir önem atfeden Müfessir, ilgi kurabildiği ölçüde ayeti başka bir ayetle ya da ayetlerle izah etmeye gayret göstermiştir.⁴⁹ Yine bu bağlamda Hz. Peygamber (s.a.v.)'nin bir çok hadisine de yer vermiştir.⁵⁰ Ne var ki, tefsirinin bir özet tefsir niteliğinde olması hasebiyle, naklettiği hadislerin senetlerini hafzetmiş ve hadisleri genellikle “**kâle sallallâhu aleyhi ve sellem**” sigasıyla nakletmeyi tercih ederken; zaman zaman da “**fî'l-hadîs**” ve “**anhü sallallâhü aleyhi ve sellem**” sigalarıyla nakletme yoluna gitmiştir. Müfessir'in tefsirinde nakletmiş olduğu hadislerin çoğunluğu Kütüb-ü Sitte'de sahih olarak nitelenen hadislerdir. Ancak bununla birlikte eserde, az da olsa zayıf hadis kategorisine giren hadislerin mevcudiyeti de göze çarpmaktadır.

İsrâiliyyât konusunda pek titiz davranmadığı anlaşılan Müfessir, tefsirinin hacmine oranla fazla sayılabilecek miktarda asılsız rivayete yer vermiştir ki, Müfessir'in, özellikle İslam'ın temel inanç ilkelerine aykırı olan Hârut-Mârut kıssası gibi isrâiliyyât rivayetleri karşısındaki bu kayıtsız tutumu⁵¹, kanaatimizce tefsirinin en önemli zaaf noktasını teşkil etmektedir.⁵²

Öte yandan, bilgi, görüş ve değerlendirme itibarıyla fıkıh konusu, et-Telhîs'in en güçlü olduğu sahalardan biridir. Fıkıhî konu içeren ayetlerin tefsirinde daha ziyade Şâfiî ve Hanefî mezheplerinin görüşlerini zik-

⁴⁹ Bkz. Kevâşî, *et-Telhîs*, vr. 48a, 74a, 88b, 146b, 240a, 284a.

⁵⁰ Bkz. Kevâşî, *et-Telhîs*, vr. 66a, 76b, 114b, 149b, 168a, 193a, 198a, 273a, 291a, 317b.

⁵¹ Hârut-Mârut kıssası hakkında bkz. Kevâşî, *et-Telhîs*, vr. 17a.

⁵² et-Telhîs'te yer alan diğer isrâiliyyât rivayetlerine örnek olarak bkz. Kevâşî, *et-Telhîs*, vr. 78a, 128b, 140a, 161a, 173b, 198b.

reden Müfessir,⁵³ fıkhıta Şâfiî mezhebine mensup olmasına karşın, bu konuda mezhep taassubuna düşmemeye özen göstermiş, çoğu yerde bu iki mezhebin görüşlerini yorumsuz bir üslup içerisinde sunmaya çalışmıştır. Bu arada yeri geldikçe “münderis” (mensubu kalmamış) mezhep imamlarının görüşlerine de atıfta bulunmuştur. Bütün bunların yanı sıra Müfessir, fıkhî konularda sadece nakilde bulunmakla yetinmemiş, çeşitli meselelerde tahkik, tenkit ve tercihler yapmak suretiyle kendi görüşünü de ortaya koymuştur.⁵⁴

Kelâm, genel muhtevası içinde tefsirin en sığ alanlarından biridir. Kelâm’a konu olan ayetlerin izahlarında klasik mezhep tartışmalarına girmeyen Müfessir, söz konusu ayetleri Sünnî anlayışa göre tefsir etmekle yetinmiştir.⁵⁵ Ayrıca Ehl-i sünnet mezhepleri arasında belli bir ekol tercihinde bulunmamış, yerine göre bazen Selefiyye, bazen Eş’ariyye, bazen de Mâturîdiyye üslûbu kullanmıştır. Bu arada kelâm ilmine konu olan bazı ayetlerden de hükümler çıkarmıştır.⁵⁶

et-Telhîs Tefsiri’nin ağırlık noktasını hiç kuşkusuz dil, i’rab ve kıraat konuları oluşturmaktadır. Tefsirde, özellikle i’rabla ilgili izahlara geniş yer verilmiştir. Nitekim, Celâleyn Tefsiri’nde et-Telhîs’ten yapılan nakillerin büyük bir kısmının da bu konularla ilgili olduğu görülmektedir.⁵⁷ Müfessir, ayetlerin i’rablarını yaparken, belâğat incelikleriyle birlikte lügavî izahlarda da bulunmuş ve bu bağlamda ayet, hadis ve Arap şiirinden şahitler getirmiştir.⁵⁸ Bu arada meşhur dil alimlerinin görüşlerine atıfta bulunmuş; ayrıca Kûfe ve Basra dil ekolleri arasındaki görüş farklılıklarına da işaret etmiştir.⁵⁹ Bütün bunların yanısıra Müfessir, ayetlerin tefsirlerine ilişkin gerekli izahları yapmasının ardından hemen her ayette, çoğu zaman “**telhîsuhû / özetle...**”; bazen de “**el-ma’nâ / ayetin anlamı...**” lafızlarını kullanmak suretiyle ayette kastedilen manayı özet muhteva halinde vermiştir.

Arap dili ve kıraat ilmi konusunda geniş bir bilgi birikimine sahip olduğu anlaşılan Müfessir, ayetlerin kıraat vecihleri hususunda da oldukça detaylı i’rab izahlarına girmiştir.⁶⁰ Müfessir Kevâşî, “**el-kırâatü**” ifa-

⁵³ Bkz. Kevâşî, *et-Telhîs*, vr. 18b, 34a, 78b, 149a.

⁵⁴ Bkz. Kevâşî, *et-Telhîs*, vr. 67b, 109b, 116b, 124b, 142b, 190b.

⁵⁵ Bkz. Kevâşî, *et-Telhîs*, vr. 17a, 68a, 157b.

⁵⁶ Bkz. Kevâşî, *et-Telhîs*, vr. 101a, 119a, 253a, 273a.

⁵⁷ Söz konusu iki tefsir karşılaştırıldığında, Celâleyn’in üslup ve ibare açısından et-Telhîs’le çok büyük ölçüde örtüştüğü görülmektedir.

⁵⁸ Bkz. Kevâşî, *et-Telhîs*, vr. 3b, 9b, 14a, 23b, 41a, 60a, 66a, 80a, 88b, 95b, 101b, 104a, 117a, 121b, 145b, 186a, 194b, 195b, 199a, 209a, 210a, 212b, 231b, 233a, 235a, 245a, 273a, 297b, 311b.

⁵⁹ Bkz. Kevâşî, *et-Telhîs*, vr. 9b, 162b, 230a, 295a, 298b.

⁶⁰ Bkz. Kevâşî, *et-Telhîs*, vr. 190b, 197a, 236a.

desiyle sunduğu kıraat-i seb'a'nın yanı sıra "kurie" lafzıyla da şazz kıraatlere yer vermiş;⁶¹ ancak Tabsiratü'l-Mütezekkir tefsirinin aksine bu tefsirinde söz konusu kıraatlerin kimlere ait olduğunu belirtmemiştir.

et-Telhîs'in en belirgin özelliklerinden biri, Kur'an'daki tüm vakıfların rumuzlarla tek tek gösterilmiş olmasıdır. Müfessir, Kur'an'daki vakıfları "tam, hasen ve kâfi" olmak üzere üç kısımda değerlendirmiş⁶² ve bu konuda da yine i'raba başvurmak suretiyle söz konusu vakıfların sebep ve gerekçelerini belirtmeye çalışmıştır. Vakf ve İbtidâ konusunda sık sık Ebû Hâtîm es-Sicistânî'nin görüşlerine atıfta bulunmuş;⁶³ yeri geldikçe kendi görüş ve tercihlerini de gerekçeli bir şekilde ortaya koymuştur.⁶⁴

Hayatı hakkında bilgi veren bazı eserler Müfessir'in mutasavvıf bir kimliğe sahip olduğunu belirtmelerine⁶⁵ karşın, et-Telhîs'te tasavvuf ve işârî yorumla ilgili izahlara Nur Suresi, 24/35⁶⁶ ve Ankebut Suresi 29/69⁶⁷ ayetlerinin dışında hemen hemen hiç yer vermemiştir. Kaldı ki, Müfessir'in bu ayetlerin izahları çerçevesinde zikrettiği işârî nitelikli yorumlar da kendisine ait olmayıp, önemsiz sayılabilecek bazı tasarruflarla birlikte yine Beğavî'nin Meâlimü't-Tenzîl'inden iktibas edilmiştir.⁶⁸

et-Telhîs'te, siyer ve meğâzî ile ilgili bilgilere de rastlamak mümkündür. Müfessir, bu cümleden olmak üzere ilgili ayetlerin tefsirlerinde, Nebî (s.a.v.)'ye suikast girişimi, Mescid-i Dırâr'ın inşâsı⁶⁹ gibi asr-ı saadet'te vuku bulan bazı önemli olayların yanı sıra, Nebî (s.a.v.)'nin savaşlarına dair özlü bilgiler vermiştir.⁷⁰

Ulûmü'l-Kur'ân açısından et-Telhîs Tefsiri'nin sahip olduğu özelliklere gelince; bunları şu şekilde özetlememiz mümkündür:

⁶¹ Müfessir'in bu konuda takip ettiği yöntem hakkında bkz. Kevâşî, *et-Telhîs*, vr. 1b.

⁶² Müfessir'in bu konu hakkında değerlendirmesi için bkz. Kevâşî, *et-Telhîs*, vr. 1b.

⁶³ Ebû Hâtîm'den yaptığı nakillere örnek olarak bkz. Kevâşî, *et-Telhîs*, vr. 50a, 121b, 146a, 168b, 216b, 220b, 221a, 228a, 229b, 239a, 239b, 265a, 283b.

⁶⁴ Bkz. Kevâşî, *et-Telhîs*, vr. 204b, 222a, 253a.

⁶⁵ Zehebî, *Ma'rifetü'l-Kurrâ*, II, 686; İbn Tağrıberdi, *en-Nücumü'z-Zâhire*, VII, 349.

⁶⁶ Bkz. Kevâşî, *et-Telhîs*, vr. 193b-194a.

⁶⁷ Bkz. Kevâşî, *et-Telhîs*, vr. 218b.

⁶⁸ Krş., Beğavî, Ebû Muhammed Hüseyin b. Mes'ûd, *Meâlimü't-Tenzîl* (thk. Hâlid Abdurrahman el-Akk- Mervân Suvâr), Beyrut, 1995, III, 346-347; Kevâşî, *et-Telhîs*, vr. 193b-194a.

⁶⁹ Bkz. Kevâşî, *et-Telhîs*, vr.120b-121a.

⁷⁰ Bkz. Kevâşî, *et-Telhîs*, vr. 44a, 48a, 52a, 110a, 111b, 113b, 116b, 218b, 225a, 226a.

Müfessir Kevâşî, ayetlerin nüzul sebeplerini belirtme hususuna özel bir önem atfetmiş, bu konuda kendisine ulaşan hemen bütün rivayetlere tefsirinde yer vermek suretiyle ayetlerin nüzul sebeplerini belirtmeye çalışmıştır. Nüzul sebeplerini nakletme hususunda Müfessir farklı yöntemler kullanmış; bazen, ayetlerin inişlerine sebep teşkil eden olayları detaylarıyla nakletmiş, bazen de özetle zikretme yolunu tercih etmiş; bu arada bazı ayetler hakkında da birden fazla sebab-i nüzul nakletmiştir. Nüzul sebeplerini naklederken “**nezele; fe nezele; ve nezele**” kalıplarını kullanmayı tercih eden Müfessir, birkaç istisnası dışında nüzul sebeplerini herhangi bir tenkit ve değerlendirmeye tabi tutmamış, sadece bu konuya ilişkin kendisine ulaşan rivayetleri nakletmekle yetinmiştir.⁷¹

Müfessir Kevâşî, Kur’an’da neshin gerçekleştiğini kabul etmesinin⁷² ötesinde, mensuh ayetlerin sayısını hayli çoğaltmıştır. Öyle ki, Kur’ân’ın elliyi aşkın ayetinde nesh gerçekleştiğine işaret eden Müfessir, mensuh kabul ettiği ayetlerin büyük bir kısmının da “seyf ayeti” olarak bilinen Tevbe Suresi 5. ayetiyle nesh edildiğini belirtmiştir.⁷³

Mensuh ayetler hususunda genellikle kendi görüşünü ifade eden Müfessir, kendi kanaatini belirtmediği yerlerde ise “**çoğunluğa göre; bazılarına göre bu ayet mensuhtur**” kaydını düşmüş, bazen de neshe dair Sahabe ve Tâbiin’den nakledilen rivayetlere yer vermiştir. Bu arada gerek gördüğü yerlerde söz konusu rivayetlerden bazılarının hükümlerine katılmadığını belirtmeyi de ihmal etmemiştir.⁷⁴

Müfessir Kevâşî, Muhkem-Müteşâbih konusuna Al-i İmrân Suresi 7. ayetinin tefsirinde temas etmiş ve bu bağlamda özellikle tefsir usûlü kitaplarında yer verilen bildik görüşlerin dışında farklı ve kendine ait özgün bir fikir ortaya koymamıştır.⁷⁵ Müfessir, özellikle Allah’ın sıfatlarıyla ilgili müteşâbih ayetleri, İmâmü’l-Haremeyn el-Cüveynî (ö. 1085) ve müteahhir alimlerden bir gruba nisbet edilen Halef Ehl-i sünnet mezhebinin⁷⁶ anlayışları doğrultusunda Allah’ın zâtına uygun bir çerçevede te’vil etme yoluna gitmiştir.⁷⁷

⁷¹ Bu konuyla ilgili örnekler için bkz. Kevâşî, *et-Telhîs*, vr. 18b, 45b, 152a, 218b, 224b, 271b, 292b, 321a.

⁷² Bkz. Kevâşî, *et-Telhîs*, vr. 18b.

⁷³ Müfessir’in seyf ayeti’yle mensuh kabul ettiği ayetlere örnek olarak bkz. Kevâşî, *et-Telhîs*, vr. 38b, 45a, 75a, 108b, 109b, 114a, 132b, 143b, 148a, 149a, 153b, 156b, 177b, 190a, 199b, 213a, 222b, 227b, 231b, 234b, 257b, 259a, 264b, 275a, 279a, 299a.

⁷⁴ Bkz. Kevâşî, *et-Telhîs*, vr. 279b.

⁷⁵ Bkz. Kevâşî, *et-Telhîs*, vr. 43b.

⁷⁶ Subhi es-Sâlih, *Mebâhis fî Ulûmi’l-Kur’ân*, Dersaadet Kitabevi, İstanbul, ts., s. 284.

⁷⁷ Bkz. Kevâşî, *et-Telhîs*, vr. 81b, 87b, 173b, 313b, 282b, 105b.

Hurûf-u mukatta'a konusunda kelimelerin tarafında yer alan Müfessir, bu harflerin harf olarak isimlendirilmesinin mecâzî olduğunu ileri sürerek söz konusu harflerin birer isim olduğunu kabul etmiştir. Bu konuyla ilgili görüşlerini Bakara Suresi'nin ilk ayetinde oldukça geniş şekilde izah eden Müfessir,⁷⁸ diğer Hurûf-u Mukatta'a'nın bir kısmına kısaca temas etmiş, bir kısmını da hiç yorumlamadan Bakara suresinin ilk ayetinde yapmış olduğu açıklamalara göndermede bulunmakla yetinmiştir.⁷⁹

Müfessir, Müşkilü'l-Kur'ân problemine ilişkin olarak Nisâ Suresi 82. ayetini tefsir usûlündeki açıklamalar çerçevesinde yorumlamış⁸⁰ ve bu bağlamda söz konusu probleme örnek teşkil eden bazı ayetleri izah etmek suretiyle Kur'an'da herhangi bir çelişkinin bulunmadığını ispata çalışmıştır.⁸¹

Tefsir ilminde belki de en fazla istismar edilen konuların başında gelen Mübhemâtü'l-Kur'ân konusuna da değinen Müfessir, ayetlerde mübhem bırakılan noktaları tayin etmeye özen göstermiş, bu konuya ilişkin izahlarında bazen Sahabe ve Tâbiin'in görüşlerine atıfta bulunmuş, bazen de sahibinin ismini belirtmeksizin yalnızca rivayeti aktarmakla yetinmiştir.⁸² Ne var ki, dikkatli bir mukayese yapıldığında, Müfessir'in tefsirinde naklettiği diğer rivayet örneklerinde olduğu gibi bu konudaki rivayetleri de büyük ölçüde Beğâvî'nin anılan tefsirinden aktarmış olduğu anlaşılmaktadır.

Müfessir, mesel ihtiva eden ayetleri çok yönlü bir şekilde tefsir etme yoluna gitmiş ve bir meselin yorumunda kendi fikrini serdetmesinin yanısıra başkalarına ait müteaddit görüşlere de yer vermiştir.⁸³

Tefsirde istismara konu olan, ayrıca hadis tenkitçilerinin de çoğunluğunu uydurma olarak gördükleri Fedâilü'l-Kur'ân'la ilgili rivayetlere ilişkin Müfessir Kevâşî'nin titiz ve seçici davrandığını söyleyebiliriz. Müfessir, tefsirinde yalnızca Bakara Suresinin son iki ayeti,⁸⁴ Kehf Suresinin ilk on ayeti⁸⁵ gibi belli başlı ayetler ile Fatiha,⁸⁶ İhlas⁸⁷ gibi hakkında

⁷⁸ Bkz. Kevâşî, *et-Telhîs*, vr. 2b.

⁷⁹ Bkz. Kevâşî, *et-Telhîs*, vr. 167b, 200b, 236a.

⁸⁰ Bkz. Kevâşî, *et-Telhîs*, vr. 66b.

⁸¹ Müfessir'in bu bağlamda Tâhâ suresi, 20. ayeti ile Rahmân suresi 14. ayetine getirdiği izahlar için bkz. Kevâşî, *et-Telhîs*, vr. 173a, 282a.

⁸² Bkz. Kevâşî, *et-Telhîs*, vr. 32a, 51a, 148a, 196b, 209b.

⁸³ Emsâlü'l-Kur'ân'la ilgili yorumlarına örnek olarak bkz. Kevâşî, *et-Telhîs*, vr. 142b, 243b, 272a.

⁸⁴ Bkz. Kevâşî, *et-Telhîs*, vr. 43b.

⁸⁵ Bkz. Kevâşî, *et-Telhîs*, vr. 167b-168a.

⁸⁶ Bkz. Kevâşî, *et-Telhîs*, vr. 3a.

⁸⁷ Bkz. Kevâşî, *et-Telhîs*, vr. 321a.

sahih hadis bulunan muayyen sûrelerin faziletlerine dair hadis nakletmekle yetinmiş olup, bu bağlamda naklettiği hadislerin hemen bütünü sahih hadis kitaplarında mevcuttur.

et-Telhîs Tefsiri'nde yer yer ayetler ve sûreler arasındaki münasebet yönüne de işaret edilmiştir. Müfessir'in bu konu çerçevesinde Zümer Suresi 10. ayetine getirmiş olduğu yorum,⁸⁸ Zerkeşî ve Suyûtî tarafından da aynıyla iktibas edilmiştir.⁸⁹

et-Telhîs Tefsiri'nin özelliklerine dair buraya kadar aktardığımız bilgileri özetlemek gerekirse, bu eser mevcut tefsir kaynaklarından çok farklı bir yöntem ve üsluba sahip olmamakla birlikte gerek rivayet gerekse dirayetle ilgili birçok hususu gayet özlü bir şekilde bünyesinde barındıran vecîz bir tefsirdir. Kaldı ki, söz konusu tefsirin, ait olduğu dönemin ilmî anlayışı göz önünde tutulduğunda çağdaşlarından çok farklı bir üsluba sahip olması da beklenemez. Zira geçmiş döneme ait herhangi bir tefsiri değerlendirirken, günümüz tefsir anlayışının öngördüğü normlardan hareket etmek yerine, söz konusu tefsirin te'lif edildiği dönemin ilmî, sosyo-kültürel tüm şartlarını hesaba katmak suretiyle bir değerlendirmede bulunmak, kanaatimizce daha doğru bir yaklaşımdır. Keza bu tutum, yalnızca tefsirle sınırlı olmayıp, değişik ilim dallarına ait tüm eserler için de geçerli olmak durumundadır. Bu itibarla, et-Telhîs Tefsiri'nin, maksadı aşan gereksiz ayrıntılar içermemesi, gerek rivayet ve gerekse dirayetle ilgili birçok özelliği kısa ve özlü bir biçimde bünyesinde toplaması ve ibaresinin açık ve anlaşılır olması hasebiyle daha sonraki dönemlerde, özellikle ilim çevrelerinde kabul görmüş olduğunu söyleyebiliriz. Her ne kadar günümüz tefsir literatüründe tanınmamış olsa da, muhtelif kütüphanelerde elliye aşkın yazma nüshasının bulunması; öte yandan yüzyıllar boyu medreselerde bir ders kitabı olarak okutulan meşhur Celâleyn Tefsiri'ne kaynaklık etmiş olması da bizim bu kanaatimizi desteklemektedir. Hasılı, zikrettiğimiz bu özelliklerinden ötürü böyle bir eserin neşredilmek suretiyle ilim dünyasının hizmetine sunulmasının, en azından İslam ilim geleneği ve kültür mirasının günümüze aktarılması noktasında değerli bir katkı sağlayacağı kuşkusuzdur.

⁸⁸ Bkz. Kevâşî, *et-Telhîs*, vr. 248a.

⁸⁹ Bkz. Zerkeşî, *el-Burhân*, I, 166; Suyûtî, *el-İtkân*, II, 142.

BİBLİYOGRAFYA

- BİLMEN, Ömer Nasuhi, **Büyük Tefsir Tarihi**, Bilmen Yay., İstanbul, 1974.
- BROCKELMANN, Carl, **Geschichte Der Arabischen Litteratür**, Leiden, 1943.
- DÂVÛDÎ, Muhammed b. Ali b. Ahmed, **Tabakûtü'l-Müfessirîn** (thk., Ali Muhammed Ömer), Kahire, 1972.
- HAMEVÎ, Ebû Abdillah Yâkut, **Mu'cemü'l-Büldân**, Beyrut, 1957.
- HANSÂRÎ, Muhammed Bâkır, **Ravzâtü'l-Cennât fi Ahvâli'l-Ulemâ ve's-Sâdât**, Tahran, 1390.
- HİTTÎ, Philip K., **Siyasi ve Kültürel İslam Tarihi**, (çev. Salih Tuğ), İstanbul, 1989.
- HONİGMANN, E., "Musul" md., İA, M.E.Basımevi, İstanbul, 1993.
- İBN KÂDÎ ŞÜHBE, Ebû Bekr Ahmed b. Muhammed, **Tabakâtü's-Şâfi'iyye**, Beyrut, 1987.
- İBN KESİR, Ebü'l-Fidâ İsmail b. Ömer, **el-Bidâye ve'n-Nihâye**, Beyrut, 1996.
- İBN TAĞRİBERDÎ, Ebü'l-Mehâsin Cemâleddin Yûsuf, **en-Nücûmü'z-Zâhire fi Mülûki Mısır ve'l-Kâhire**, Kahire, 1963.
- İBNÜ'L-CEZERÎ, Ebü'l-Hayr Muhammed b. Muhammed, **Ğâyetü'n-Nihâye fi Tabakâti'l-Kurrâ** (nşr., G. Bergstraesser), Mısır, 1932.
- İBNÜ'L-ESİR, Ali b. Muhammed, **el-Kâmil fi't-Târîh**, Beyrut, 1957.
- İBNÜ'L-İMÂD, Abdülhayy b. Ahmed, **Şezerâtü'z-Zeheb fi Ahbâri men Zeheb**, Beyrut, ts.
- KATİP ÇELEBÎ, Mustafa b. Abdillâh, **Keşfü'z-Zunûn an Esâmi'i'l-Kütüb ve'l-Funûn** (nşr. Kilisli Rifat Bilge-Şerafettin Yalçkaya), M. E. Basımevi, İstanbul, 1971.
- KEVÂŞÎ, Ahmed b. Yûsuf, **Hadîsü'l-Erbâin**, Süleymaniye Ktp., Lâleli, nr., 3687/5, vr. 94 vd., (Yazma).
- , **Tabıratü'l-Mütezekkir ve Tezkiretü'l-Mütebasır**, Süleymaniye Ktp., Lâleli, nr. 224, (Yazma).
- , **et-Telhîs fi Tefsîri'l-Kur'âni'l-Kerîm**, Süleymaniye Ktp., Pertev Paşa, nr. 45, (Yazma), vr. 1b, 74b, 263b.

- KÖPRÜLÜ, M. Fuad, **Türk Edebiyatında İlk Mutasavvıflar**, DİB Yay., Ankara, 1991.
- NÜVEYHİZ, Adil, **Mu'cemü'l-Müfessirîn**, Beyrut, 1983.
- ÖZTÜRK, Mustafa, **Muvaffakuddîn el-Kevâşî, Hayatı, Eserleri ve Tefsirdeki Metodu**, (Basılmamış Yüksek Lisans Tezi), Samsun, 1998.
- SAFEDÎ, Ebû's-Safâ Selaheddîn Halil b. Aybek, **Nektü'l-Himyân fi Nüketi'l-Umyân**, yy, ts.
- SERİNSU, Ahmet Nedim, **"Suudi Arabistan Üniversiteleri (1969-1989, kısmî eklerle) ve Kahire Üniversitesi Dâru'l-Ulûm Fakültesi'nde (1950-1993) Kur'ân-ı Kerim, Tefsir Usûlü, Tefsir Tarihi ve Tefsir Alanlarında Yapılmış Yüksek Lisans ve Doktora Tezleri Bibliyografyası"**, İslâmî Araştırmalar, Ankara, 1996, Cilt: IX, Sayı: 1-2-3-4
- SPULER, Berthold, **İran Moğolları**, (çev. Cemal Köprülü), Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara, 1957
- SUBHÎ ES-SÂLİH, **Mebâhis fi Ulûmi'l-Kur'ân**, Dersaadet Kitabevi, İstanbul, ts.
- SUYÛTÎ, Celâleddin Abdurrahman b. Ebî Bekr, **Buğyetü'l-Vuât fi Tabakâti'l-Lügaviyyîn ve'n-Nuhât** (thk. Muhammed Ebü'l-Fazl İbrahim), Mısır, 1965.
- SÛBKÎ, Ebû Nasr Abdülvehhâb b. Ali Tâceddîn, **Tabakâtü's-Şâfi'iyeti'l-Kübrâ**, Beyrut, ts.
- ŞEŞEN, Ramazan, **"Eyyûbiler"** md., DİA, İst., 1995.
- ŞİMŞEK, M. Said, **Günümüz Tefsir Problemleri**, Düşünce Yay., İstanbul, 1997.
- TURAN, Osman, **Selçuklular Tarihi ve Türk-İslam Medeniyeti**, Turan Neşriyat Yurdu, İstanbul, 1969.
- ÜŞMÛNÎ, Ahmed b. Muhammed, **Menâru'l-Hüdâ fi Beyâni'l-Vakf ve'l-İbtidâ**, Mısır, 1983.
- YILDIZ, Hakkı Dursun, **"Abbasiler"** md., DİA, İstanbul, 1988.
- YILMAZ, Hasan Kamil, **Anahatlarıyla Tasavvuf ve Tarikatlar**, Ensar neşriyat, İstanbul, 1994.
- YÛNÎNÎ, Kutbeddin Musa b. Muhammed, **Zeylü Mir'âti'z-Zamân**, yy, 1961 .

- YUVALI, Abdülkerim, **İlhanlılar'ın Anadolu Politikası**, XI.Türk Tarih Kongresi, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara, 1994.
- ZEHEBÎ, Ebû Abdillâh Muhammed b. Ahmed, **el-İber fî Ahbâri men Ğaber**, Kuveyt, 1960.
-, **Ma'rifetü'l-Kurrâi'l-Kibâr** (thk., Beşşâr Avvâd Ma'rûf ve diğeri), Beyrut, 1984.
-, **Siyeru A'lâmi'n-Nübelâ**, Beyrut, 1985.
- ZEHEBÎ, Muhammed Hüseyin, **et-Tefsîr ve'l-Müfessirûn**, Beyrut, ts.
- ZERKEŞÎ, Bedreddin Muhammed b. Abdillâh, **el-Burhân fî Ulûmi'l-Kur'ân** (thk. Muhammed Ebü'l-Fazl İbrahim), Beyrut, ts.
- ZİRİKLİ, Hayreddin, **el-A'lâm: Kâmûsu Terâcim**, Beyrut, 1969.